

УДК 343.163.047+347.9](477.75)“1864”

О.А. ІВАНОВА, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського

РЕОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ В КРИМУ ВНАСЛІДОК ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОГО РЕФОРМУВАННЯ 1864 Р. (ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Ключові слова: прокурор Сімферопольського окружного суду, товариш прокурора, судова реформа, Таврійська губернія, таврійський губернський прокурор, стряпчі

Перетворення, що відбуваються сьогодні в Україні, пов'язані з побудовою правової держави та проголошенням пріоритетності прав і свобод людини і громадянина, створюють передумови для підвищення ролі прокуратури як органа державної влади у закріпленні законності та правопорядку в країні, охорони конституційних прав і свобод людини та громадянина. Вивчення історії прокурорського нагляду в Криму є необхідним, особливо періоду його важливих і суттєвих перетворень, які відбулися за часи проведення судового реформування 1864 р., тому що це допоможе краще зрозуміти історичне призначення прокуратури, її місце в системі інших органів влади, а також визначити історичну необхідність виконання покладених на неї функцій. Дослідження історичного минулого кримської прокуратури стане у нагоді сучасному українському прокурорському нагляду під час прийняття ним заходів організаційного і законодавчого характеру, спрямованих на підвищення ефективності роботи прокуратури як в Україні взагалі, так і в Криму зокрема.

Питання реорганізації прокурорського нагляду в Криму внаслідок судового реформування 1864 р. лише починає вивчатися істориками права. Ще майже не вивчені архівні

матеріали та документи, що стосуються поставленої проблеми. Окремі відомості з неї наводяться такими авторами як В.І. Басков [1], А.Ф. Коні [2], І.М. Кузнецов [3], М.В. Муравйов [4], В.М. Пашеня [5], В. Шемчук [6]. Тому метою статті є аналіз в історико-правовому аспекті реорганізаційних перетворень, що відбулися у прокурорському нагляді в Криму після проведеного судового реформування 1864 р.

Прокуратура в Криму виникла 30.06.1803 р. з офіційним відкриттям усіх установ Таврійської губернії (до її складу входив Кримський півострів). Спочатку прокурорський нагляд було представлено у вигляді таврійського губернського прокурора і його стряпчих: губернських стряпчих кримінальних і цивільних справ та стряпчих повітів. Усі вони здійснювали нагляд за діяльністю судових та адміністративних установ Таврійської губернії, а також за розглядом кримінальних і цивільних справ. У свою чергу, вищий орган прокурорського нагляду – таврійський губернський прокурор – підпорядковувався міністру юстиції Російської імперії, генерал-прокурору. Це не є дивним, адже кримська прокуратура у ХІХ столітті входила до складу російської.

Проведене судове реформування 1864 р. досить сильно змінило прокуратуру і напрямки її діяльності. Реформу було проведено в період кризи суспільства Російської імперії та її державного апарату. Через політичну, економічну, суспільну та військову неспроможність Росії Олександр II був змушений провести цілий ряд перетворень в системі державної влади.

Важливою ланкою в реформуванні державної системи стало проведення зазначеної судової реформи. Вона мала підвищити ефективність діяльності органів юстиції, позбавити їх корупції, провести законодавчі зміни в судовій системі держави та перебудувати судову систему відповідно до зразків західних країн.

На думку А.Ф. Коні: «...судова реформа була покликана нанести удар найгіршому з

видів свавілля, свавілля судовому, що прикривається маскою формальної справедливості. Вона мала своїм наслідком поживавлення в суспільстві розумових інтересів і наукових праць. Зі старою судовою практикою науці нема чого було роботи» [2, с.3].

Судова реформа позбавила судоустрій Російської імперії наступних негативних явищ: прямої залежності судів від адміністрації держави; великої кількості судових інстанцій, робота яких не завжди була доцільною; можливості лише дворянам займати посади в органах судової влади; відсутності при вирішенні справ фактичних доказів, яких досить часто не вистачало, через що судьями при прийнятті рішень використовувалися формальні докази, це впливало на якісний розгляд справ. Реформа відокремила судову владу від законодавчої та виконавчої, створила нову ефективну систему правосуддя, що складалася з загальних і мирових судів, які об'єднував вищий судовий орган – Сенат. Не обійшлося і без судів особливої підсудності, тобто військових, комерційних, духовних та селянських.

Новостворена судова система мала і свої недоліки. Адміністративний поділ земель Російської імперії не відповідав судовому поділу. Так, міста й повіти держави складали ділянки мирових суддів. Декілька губерній були підвідомчими округу судових палат, декілька повітів – окружним судам. Окружні суди становили суди першої інстанції загальних судів, в свою чергу судові палати – суди другої інстанції.

Судова реформа супроводжувалась введенням суду присяжних та інституту судових слідчих, а також адвокатури. Серед введених в судову систему принципів, були принципи гласності, усності та змагальності судового процесу, незмінності судів. Судова реформа призвела не лише до модифікації судової системи, її скорочення та спрощення. Вона в значній мірі змінила і прокуратуру, її функції, права та обов'язки.

«Затвердження прокурорського нагляду за судовими уставами 20 листопада 1864 р., – відзначав генерал-прокурор Російської імперії М.В. Муравйов, – неможливо не признати створеним в достатній мірі самостійно та обдуманно, з єдиним піклуванням про те, щоб на підставі об'єднаних уроків науки та досвіду ввести в Росії прокурорський інститут, що як найбільш відповідає засадам і потребам її перетвореної юстиції» [4, с.442].

Завдяки судовій реформі російська, в тому числі кримська, прокуратура залишилась без загально-наглядових повноважень, які їй були притаманні раніше, та почала функціонувати як державний орган кримінального переслідування. Прокурори, котрі знаходились при Сенаті та загальних судах, підтримували обвинувачення в кримінальному процесі і спостерігали за тим, як розглядаються там справи, тобто чи відповідають їх рішення законодавству імперії.

Відповідно до судової реформи склалась ситуація, коли прокурори знаходились при судах, але не були їм підконтрольні та підзвітні. Тобто, вони були щось на зразок індикаторів роботи чиновників суду. Прокурори наглядали за тим, як ведеться діловодство судами, як ними розглядаються справи. Вони також приймали участь у розгляді справ стосовно дисциплінарної відповідальності працівників суду, надавали протести щодо протизаконних рішень, надсилали до Міністерства юстиції характеристики на суддів.

Однак прокуратурі заборонялось втручання в професійну діяльність суду, якимось чином обмежувати самостійність суддів при прийнятті ними рішень. В судовому процесі було створено щось схоже на «систему стримувань і противаг», де захисника і прокурора зрівняли в правах: прокурор звинувачував, а захисник захищав. Кримська прокуратура тепер стала однією з регіональних структур єдиної централізованої прокурорської системи, що мала в основі своєї діяльності єдині принципи та єдиноначальність.

Посада прокурора Сімферопольського окружного суду з'явилась пізніше – через п'ять років після оголошення судової реформи. Реформу було проведено, але посаду таврійського губернського прокурора ще до 1869 р. не було скасовано, хоча діяльність його вже почала змінюватись. Така ситуація була пов'язана з необхідністю проведення відповідної підготовки для наступної реорганізації прокуратури і нового адміністративно-територіального поділу Таврійської губернії.

Губернію тепер було поділено на Сімферопольський, Євпаторійський, Перекопський, Ялтинський, Феодосійський, Мелітопольський і Бердянський повіти. Вона почала входити до округу Одеської судової палати. Основою для відкриття судових установ в Таврійській губернії стали наступні нормативно-правові акти: «Положення про введення в дію судових уставів 20 листопада 1864 р.» від 19.10.1865 р. та «Височайше затверджена 30 червня 1868 р. думка Державної ради про введення судових уставів в окрузі Одеської судової палати».

Після проведення підготовчої роботи щодо створення умов, необхідних для продуктивної діяльності судових установ, відповідно до указу Урядового сенату від 05.07.1868 р. їх було створено. Відкриття Сімферопольського окружного суду відбулося 22.04.1869 р. в переробленій будівлі міської поліції. Сімферопольський окружний суд складався з голови, товаришів голови і членів, а також при суді діяли прокурор, слідчий і нотаріат. Головою суду було призначено Є.М. Коловрат-Червинського [6, с.18].

Прокурор Сімферопольського окружного суду мав відповідний штат працівників, в тому числі головних помічників – товаришів прокурора. Прокурор Сімферопольського окружного суду був незалежною посадовою особою, яка підпорядковувалась тепер не лише міністру юстиції – генерал-прокурору Російської імперії, але й прокурору Одеської судової палати. За часи існування посади прокуро-

ра Сімферопольського окружного суду на ній встигли попрацювати Б.Ю. Вігте, М.М. Домчинський, Новицькій, Ф.Ф. Зіверт, М. Уманський [6, с.68].

Прокурор Сімферопольського окружного суду мав наступні повноваження:

1) наглядав за діяльністю Сімферопольського окружного суду;

2) наглядав за діяльністю адміністративних, господарських, культурно-просвітницьких установ і громадських організацій.

Крім того, прокурор здійснював боротьбу з революційним рухом, спостерігав за порядком утримання політичних в'язнів, контролював прийом на державну службу, щоб не допустити потрапляння туди неблагонадійних осіб.

До судової реформи, прокуратура в Криму була одночасно наглядовим органом, борцем за законністю і захисником невинних осіб, а після – здійснювала нагляд за дізнанням і слідством, підтримувала державне обвинувачення в суді. Так, є циркуляр прокурора Одеської судової палати від 09.02.1887 р., яким він доручав прокурору Сімферопольського окружного суду постійно стежити за діяльністю судових слідчих (арк.21 [7]). Прокурор Сімферопольського окружного суду відповідав за призначення та звільнення з посад судових слідчих Таврійської губернії. Через нього проходила вся необхідна для того документація.

Збереглося в Державному архіві Автономної Республіки Крим листування прокурора і таврійського губернатора стосовно призначення і звільнення судових слідчих, наприклад: «Відомості про особистий склад слідчих, прийом, звільнення» (арк.1–159 [8]), «Справа про визначення та звільнення судових слідчих і кандидатів» (арк.1–169 [9]). Архівні документи свідчать про те, що організація підбору кадрів для роботи в прокуратурі Таврійської губернії дуже змінилась з початку заснування посади таврійського губернського прокурора. Під час роботи прокурора

Сімферопольського окружного суду працювали вже більш досвідчені працівники. Вони призначались, насамперед, з осіб, які мали юридичну освіту, відповідні знання, стаж роботи і нагороди. Це позитивно позначалось на роботі органів прокуратури.

Міністр юстиції 13.07.1866 р. пропонував таврійському губернському прокурору сприяти губернатору у знаходженні кандидатів на заміщення посад засідателів судових палат і судів повітів (арк.1 [10]). Така ситуація існувала й надалі при створенні і діяльності Сімферопольського окружного суду, коли з прокурором цього суду радилися при призначенні співробітників цього суду. Доручення прокурору Сімферопольського окружного суду робили міністр юстиції і прокурор Одеської судової палати, а він, в свою чергу, передавав їх для виконання своїм товаришам. Така ієрархічна взаємодія дозволяла кваліфіковано та швидко їх виконувати.

Найбільшу кількість конкретних доручень, наданих прокурору Сімферопольського окружного суду і його товаришам, становили доручення, пов'язані з ліквідацією революційно-соціалістичного руху. І це не дивно, адже вони робились саме в той час, коли в державі народ готувався до революції.

01.03.1881 р. було вбито революційними терористами Олександра II, яким саме й було проведено судову реформу 1864 р. Його було вбито в той день, коли він повинен був схвалити ліберальний конституційний проект М.Т. Лоріс-Мелікова щодо державного устрою імперії [11, с.2].

Олександр III, коли вступив на престол, злякався такого терористичного вчинку, посилив репресії проти революційного руху. Він суттєво обмежив суд присяжних у повноваженнях, а коронному суду додав повноважень. Поширені були і повноваження прокуратури з виданням нормативно-правового акту «Про заходи стосовно охорони державного порядку і громадського спокою» від 14.08.1881 р.

Своїм рескриптом Олександр III затвердив комісію, що стала працювати над посиленням діяльності прокурорського нагляду в Росії, а отже і в Криму, а також наданням прокуратурі функції карального органу. На чолі зазначеної комісії став міністр юстиції – генерал-прокурор М.В. Муравйов [3, с.309].

На початку XIX століття в Російській імперії почалися серйозні заворушення. Після революції 1905 р. прокуратура ще більше посилила свою діяльність у напрямку каральної роботи. В Таврійській губернії мали місце масові репресії, військово-польові суди, політичні вбивства, каральні експедиції, в яких приймали участь органи юстиції.

Звичайним явищем стало винесення учасниками революційного руху смертельних вироків. Особливо лютували військово-польові суди. Відсутність справедливості та законності серед прокурорів під час антиреволюційної діяльності підтверджувалась багатьма фактами. Невипадково на засіданні новоствореної Думи вимагали відміни військово-польових судів. На засіданні говорилося, що такі суди засуджували в багатьох випадках лише на основі підозр, покарали багато невинних осіб [12, с.411].

В.І. Басков пише, що саме реакційна суть царської прокуратури є основною причиною того, що у радянській Росії прокуратура як державний орган з нагляду за точним і одноманітним виконанням законів була створена лише у травні 1922 р. [1, с.3–13]. І в цьому дійсно є доля істини. В.М. Пашеня вказує, що в період революції 1917 р., а також в роки громадянської війни, прокурорська система «втратила своє значення, як у сфері загально-го нагляду, так і в судовій системі» [5, с.71].

Існують докази, що під час Першої світової війни до повноважень прокурора Сімферопольського окружного суду почало входити здійснення заходів щодо обмеження перебування піднаглядних осіб в Таврійській губернії на весь час військового положення [6, с.18].

Міністерство юстиції після Жовтневої революції 1917 р. було перейменовано в Народ-

ний комісаріат юстиції, який керував прокуратурою, місцями позбавленні волі та судовими управліннями. Після приходу до влади більшовиків на початку 1918 р. діяльність прокурора Сімферопольського окружного суду була припинена і поновлена лише у квітні 1918 р., коли вони втратили владу. У 1920 р. після остаточного встановлення в Криму радянської влади посада прокурора Сімферопольського окружного суду була остаточно скасована.

Таким чином, судова реформа мала велике прогресивне значення для російської держави, її органів влади, в тому числі й прокуратури в Криму. Створена нова система судоустрою зайняла місце досить роздробленої старої системи судів, внесла суттєві зміни в систему прокурорського нагляду.

Структура новоствореної прокуратури сильно відрізнялась від структури минулої. Замість таврійського губернського прокурора, губернських стряпчих і стряпчих повітів з'явилися прокурор Сімферопольського окружного суду і його товариші. Такі зміни значно вдосконалили роботу прокуратури, взаємодію її структурних підрозділів в губернії. Крім того, завдяки новоприйнятим нормативним актам з'явилось більше освічених у юридичному напрямку посадових осіб в прокуратурі. Процес перетворення системи прокурорського нагляду був зумовлений комплексом об'єктивних та суб'єктивних факторів, що мали мету зберегти владу монарха, перебудувати її на західноєвропейський зразок, позбутися корупції серед державних службовців.

Після судової реформи 1864 р. прокуратура в Криму втратила раніше притаманні їй функції загального нагляду і почала працювати у вигляді органу кримінального переслідування. Вона стала підтримувати обвинувачення в суді в кримінальному процесі та спостерігати за законним при цьому розгляді справ. Революційна ситуація в державі нашо вхнула владу на додання російській прокуратурі, в тому числі й у кримському регіоні,

функцій карального органу, що стало заважати їй бути органом нагляду за виконанням законів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басков В. И. История прокуратуры Российской империи / В. И. Басков // Вести Московского университета. – 1997. – №2. – С. 3–13.
2. Кони А. Ф. Отцы и дети судебной реформы: к пятидесятилетию судебных уставов / Кони А. Ф. – М. : Статут, 2003. – 352 с.
3. Кузнецов И. Н. История государства и права России : учебное пособие / Кузнецов И. Н. – М. : Дашков и К, 2008. – 694 с.
4. Муравьев Н. В. Прокурорский надзор в его устройстве и деятельности : пособие для прокурорской службы. Т. 1 / Муравьев Н. В. – М. : Унив. тип., 1889. – 566 с.
5. Пащенко В. Н. Эволюция развития прокуратуры Крыма в XIX–XX веках : монография / Пащенко В. Н. – Сімферополь : ДИАЙ-ПИ, 2011. – 286 с.
6. Прокурорский надзор в Крыму (1803–2007) / [Шемчук В., Кошман А., Бояркина Н., Бернацкий В.]. – Сімферополь: Салта, 2007. – 112 с.
7. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК), ф. 483, оп. 4, спр. 37. Циркуляри Міністерства юстиції і прокурора Одеської судової палати. 13.01.1887–12.12.1887. – 53 арк.
8. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 1695. Сведения о личном составе следователей, прием, увольнения и др. 21.12.1864–05.12.1865. – 159 арк.
9. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 1869. Дело об определении и увольнении судебных следователей и кандидатов. 1866. – 169 арк.
10. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 1786. По предписанию Министерства юстиции о назначении в заседатели судебных палат и уездных судей кандидатов на должности следователей Таврической губернии. 25.07.1866 – 30.04.1869. – 144 арк.

11. Описание события 1-го марта 1881 года, составленное на основании показаний ста тридцати восьми свидетелей-очевидцев // Правительственный вестник. – 1881. – № 81. – С. 2.

12. Отдел ЦК ВКП(б) по изучению истории Октябрьской революции и ВКП(б). Революция и ВКП(б) в материалах и документах : хрестоматия. Т. IV / сост. О. Варенцова. – М., Л. : Госиздат, 1926. – 416 с.

Иванова О. А. Реорганізація системи прокурорського нагляду в Криму внаслідок проведеного судового реформування 1864 р. (загальна характеристика) / О. А. Иванова // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 240–245 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12ioarzx.pdf>

У зв'язку з проведенням судового реформування 1864 р. досліджена реорганізація прокуратури в Криму. Розглядаються законодавчі акти Російської імперії, документація працівників органів юстиції та інших органів влади, а також висновки вчених.

Иванова Е.А. Реорганизация системы прокурорского надзора в Крыму в результате проведенного судебного реформирования 1864 г. (общая характеристика)

В связи с проведенным судебным реформированием 1864 г. исследована реорганизация прокуратуры в Крыму. Рассматриваются законодательные акты Российской империи, документация работников органов юстиции и иных органов власти, а также выводы ученых.

Ivanova O.A. The Reorganization of Public Prosecutor's Supervision in the Crimea in Consequence of Judicial Reforming 1864 (general description)

In relation to judicial reform in 1864 investigated the reorganization of public prosecution in the Crimea. Acts of the Russian Empire, the documentation of employees of the judiciary and other authorities, as well as the findings of scientists considered.